

УДК 599.323.2

СИНАНТРОПНІ ТЕНДЕНЦІЇ В УКРАЇНСЬКИХ ВОВЧКІВ

Ганна Зайцева-Анциферова

Академія сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного
бул. Гвардійська, 32, Львів, 79007 Україна
E-mail: zaitsevasonia@yahoo.com

Synanthropic Trends in Ukrainian Dormice. — Zaytseva-Anciferova, H. — The synanthropic behavior of dormice in Ukraine was investigated. Data from the literature sources and oral reports were analyzed. Signs of synanthropic behavior for fat, forest and common dormice were shown. It was found that the fat dormouse is often recorded near human settlements, the forest dormouse less inhabits «human environment», and the common dormouse is very rarely found there. These arboreal rodents adapt to the new environment looking for familiar conditions and never lose connection with the natural ecosystem. Such adaptive behavior of dormice can be named as «antropotolerance».

Key words: dormice, synanthropy, behavior, antropotolerance.

Синантропні тенденції в українських вовчків. — Зайцева-Анциферова, Г. — Досліджено синантропну поведінку вовчків в Україні. Проаналізовано інформацію у літературних джерелах і усні повідомлення. Наведено прояви синантропної поведінки для трьох видів вовчків: сірого, лісового і горішкового. З'ясовано, що вовчок сірий трапляється у «середовищі людини» найчастіше, лісовий — нечасто, а горішковий — зовсім рідко. Ці дендрофіли пристосовуються до нового середовища, шукаючи у ньому традиційні умови і ніколи не втрачають зв'язку з природною екосистемою. Таку пристосувальну поведінку вовчків назвемо терміном «антропотолерантність».

Ключові слова: вовчки, синантропія, поведінка, антропотолерантність.

Вступ

Вовчки є типовими лісовими гризунами зі спеціальними пристосуваннями до деревного способу життя. На території України мешкають вовчки горішковий (*Muscardinus avellanius*), сірий (*Glis glis*), лісовий (*Dryomys nitedula*). Сучасне поширення вовчка садового (*Elomys quercinus*) достовірно не підтверджено (Zagorodniuk, 1998). У лісових екосистемах інтенсивна антропогенна діяльність створює низку «точок дотику» між людиною і вовчками. Ці дендрофіли пристосовуються до трансформації екосистем і «сусідства» з людиною, але до певної міри. У науковій літературі для характеристики проникнення тварини у «середовище людини» використовують термін «синантроп». Відповідно загального визначення, «синантроп — це вид, пристосований до існування в трансформованому людиною середовищі» (Мусієнко та ін., 2002). У сучасній теріології це — види, які тісно пов'язані з антропогенним середовищем (Годлевская та ін., 2006), або тварини, що заселяють ценози, які докорінно змінені людиною, і у населені пункти на розмноження не проникають (Гулай, 2006).

Очевидно, що різні види гризунів мають різну схильність до синантропії. Деякі майже не можуть заселяти великі міста, інші досягають в населених пунктах високої чисельності (Товпинец та ін., 2006). Відповідно до біологічних і екологічних особливостей, жоден з видів вовчків не може виконувати роль справжнього синантропа. Проте, в поведінці цих дендрофілів присутня виразна синантропна тенденція, що виражається у певній взаємодії з «середовищем людини». На межі лісових і антропогенно трансформованих екосистем вовчки контактують з людьми, відвідують штучні споруди і використовують об'єкти, створені людиною.

До цього часу в Україні взаємодія вовчків з людьми не була висвітлена у наукових публікаціях. Тому метою нашого дослідження було проаналізувати синантропну поведінку в укра-

їнських вовчків і визначити ступінь їх синантропізації. Для цього ми проаналізували літературні джерела і усні повідомлення колег-науковців та природолюбів.

Відомості щодо синантропної поведінки вовчків у літературних джерелах

Свідчення щодо синантропної поведінки вовчків в Україні знайдені нами у низці літературних джерел. Загалом зазначається, що вовчки є типовими для міських парків, приватного сектора і зелених зон м. Києва (Загороднюк, 2003) і мешкають в межах населених пунктів, будуючи кубла на горищах дерев'яних споруд на території Шацького Поозер'я (Шацьке Поозер'я..., 2008).

Вовчок сірий (Glis glis). Науковці підкреслюють схильність вовчка сірого до синантропії чи урбанізації (Загороднюк та ін., 1997; Загороднюк, 2003, 2009; Скільський та ін., 2008). Він трапляється в межах населених пунктів, мешкаючи у лісопарках (Загороднюк, 2003), охоче проникає у сади і парки, не уникаючи сусідства з будівлями, і постійно поселяється в житлах людей (Мигулін, 1938; Сони..., 2001). Гнізда цього дендрофіла знаходять у будинках, що стоять поблизу лісу або у лісі (Корнеєв, 1965; Самарський, Самарский, 1980), де він може зимувати на горищі (Айрапетьянц, 1983). Зазначено, що вовчок сірий частіше за інші види вовчків адаптується до присутності людського житла на узліссях (Горбань, 2010).

У Львівській області виявлено найбільшу чисельність цього дендрофіла на околицях м. Львів та у передгірських районах (Башта та ін., 2006). У Закарпатті вовчка сірого спостерігали у багатьох покинутих будинках, що розташовані в лісі або на узліссі (Башта, Потіш, 2007). У Хмельницькій області на березі р. Дністер поблизу с. Ленківці зареєстровано особину, яка жила у пластовому таборі і вночі збирала рештки їжі зі столу (за повід. на: info.kp.km.ua).

На заповідних територіях неодноразово відзначають «сусідство» вовчка сірого з людиною. Так, у НПП «Сколівські Бескиди» він часто оселяється у господарських будівлях парку. Впродовж 2002-2003 рр. цей дендрофіл заселяв складські приміщення Сколівського лісництва, також його реєстрували в залишеному будинку біля с. Дубина (Дайнека та ін., 2008). У Поліському природному заповіднику цей вовчок мешкає поблизу центральної садиби в с. Селезівка, трапляється при перевірці дуплянок, у господарських будівлях. Також зафіксовано факти загибелі особин у трансформаторній будці (Зенина, Жила, 2000; Зенина, 2006).

Вовчок сірий на території України, за свідченням деяких авторів, є шкідником у садівництві і виноградарстві, відповідно, трапляються в садах і виноградниках (Шарлемань, 1920; Підоплічка, 1930; Корнеєв, 1952, 1965; Татаринов, 1956). Проте в Карпатах він не завдає помітної шкоди, оскільки там сади і виноградники розташовані на рівнинах і цей гризун позбавлений можливості робити на них набіги (Татаринов, 1956; Корнеєв, 1965).

Факти свідчать про наявність у вовчка сірого синантропної тенденції у світовому масштабі. Так, у сучасній Англії вовчок сірий є величезною проблемою у приватних будинках. Тварини відвідують будинки, з'їдають запаси фруктів, шумлять вночі і гризуть, наприклад, дерев'яний дах, свинцеві труби, електричну проводку. Під час дослідження цього гризуна у 1995 році виявилось, що $\frac{3}{4}$ його знахідок стосувалися будинків. Їхні гнізда траплялися у сушій шафі, а самі тварини топилися в унітазах чи цистернах з водою. Цікавими є випадки, коли більше 60 особин цього дендрофіла було вилучено з одного будинку, водночас у сусідніх будинках вони були відсутні (Morris, 2003, 2011). У Росії також відзначають, що саме вовчок сірий часто трапляється в будинках людей, де його вважають за пацюка (*Rattus* sp.) і знищують як шкідника (Горшков, 2003).

Науковці шукають причину, чому ці гризуни збираються в будинках. Чому вони заселяють одні будинки щороку, а до інших взагалі не входять? Висловлюють припущення, що особини знаходять шлях до будинку за запахом, наслідуючи попередників, а сприятливий для вовчків будинок залишається у соціальній пам'яті популяції (Morris, 2011).

Вовчок лісовий (Dryomys nitedula) рідше стає сусідом людей, проте синантропна поведінка відзначена і для нього. Підкреслено, що цей дендрофіл трапляється в околицях м. Києва частіше за інші види вовчків, зокрема, в міському саду «Пуща Водиця» (Шарлеман, 1915, цит.

за: Сони..., 2001; Данилович, 1950; Сокур, 1960). Цього гризуна знаходили в межах населених пунктів у присадибних садках на Луганщині (Загороднюк, 2009). Також знаходили вовчка лісового у м. Львів (Башта та ін., 2006). Численні його скупчення виявлено в будівлях на гірському масиві Чорногора у Закарпатті (Sagan, 1935, цит. за: Башта, Потіш, 2007). У Хмельницькій обл. особину цього виду спостерігали у одному з гротів Залучанської печери, що постійно відвідується людьми як туристичний і сакральний об'єкт (Дребет, 2007).

У Сумській обл. цей вовчок трапляється в саду Вакалівського біостанціону і в будівлях, які стоять неподалік лісу. Там спостерігали особину, яка впродовж тижня регулярно навідувався на ганок будинку, де харчувалася залишками їжі. На даху їдальні самка народила малят, одного з яких було знайдено на підлозі. Також цей гризун зруйнував пташине гніздо, що було розташоване під дахом будинку біостанціону (Мерзлікін, 1998).

Автори відзначають, що вовчок лісовий зрідка будує кубла на горищах житлових дерев'яних споруд, розміщених поблизу лісу або великих садів (Мигулін, 1938; Корнєєв, 1965; Лозан та ін., 1990; Рудышин, 1998), де також може зимувати (Лозан та ін., 1990). Цьому виду притаманна поведінка жити і зимувати у вуликах (або під ними), кочувати разом з пасіками (Лозан та ін., 1990; Мерзлікін, 1998; Бородин, 2009). У сутінках ці тварини активно бігають пасікою і по вуликах, заходять до бджолярських хатин і наметів, зовсім не лякаючись людей (Бородин, 2009). В Україні цей вид мешкає у садах, де пошкоджує плоди фруктових дерев і нищить ягоди (Підоплічка, 1930; Корнєєв, 1965; Сони..., 2001). Підкреслено його роль як шкідника у бджільництві: ці гризуни живляться комірками або бджолами, порушують гігієнічний стан вулика своїми поїдами та екскрементами. Також ці дендрофіли прогризають намети і спецодяг бджолярів, потрапляють у медогонки і забруднюють мед (Бородин, 2009).

Вовчок горішковий (Muscardinus avellanarius). Хоча деякі науковці називали вовчка горішкового найбільш екологічно пластичним видом (Татаринів, 1956), знахідки його у «середовищі людини» досить рідкісні в Україні. Цього гризуна відзначено безпосередньо у м. Львів (Татаринів, 1956) та у дендропарку м. Кам'янець-Подільський (Матвєєв, Тищенко, 2004), а також в м. Київ: у заростях дикого винограду на веранді дачі (Шарлеман, 1915, цит. за: Сони..., 2001) і в міському саду «Пуща Водиця» (Сони..., 2001).

В Англії гнізда вовчка горішкового знаходять поблизу будівель і у штучних спорудах. Так, одне гніздо було в огорожі саду поблизу будинку, інше — під сходами будинку, що виходять у садок (Dormouse..., 2010). Цікавий випадок, коли виводкове гніздо і четверо молодих особин були знайдені під начинням у рятувальному корпусі (Dormouse..., 2012).

Усні повідомлення щодо синантропної поведінки українських вовчків

Усні повідомлення українських науковців і природолюбів про «зустрічі з вовчками» на територіях, що зазнали значної антропогенної трансформації, суттєво доповнюють літературні дані щодо синантропної поведінки вовчків.

Вовчок сірий (Glis glis). В результаті їх аналізу відзначаємо численні знахідки вовчка сірого у «середовищі людини» на різних територіях України (табл. 1). Впродовж 22 років (1993–2015) зафіксовано понад 30 «контактів» цього дендрофіла з людиною. Їх спільною рисою є наявність лісового біотопу поблизу місця трапляння вовчка.

Вовчок лісовий (Dryomys nitedula). Факти синантропної поведінки цього виду нечисленні. В Івано-Франківській обл. на хут. Щовники ст. Дар'їв 12.08.1994 знайдено гніздо і особину цього дендрофіла на печі у розвалинах гуртожитку лісорубів (повідомив І. Дикий). У Закарпатській обл. у лісистій місцевості в с. Роднікова Гута 28.07.2005 зафіксовано гніздо вовчка у телевізійному передавачі автоматичної телетрансляційної станції: гризуни погризли внутрішню проводку та ізоляцію, що спричинило вихід пристрою з ладу (повідомив Е. Зізда). Подібні випадки траплялися й на інших автоматичних станціях області в с. Плоскому, с. Родніковці і с. Буковець впродовж 2000–2003 рр. (повідомив Е. Зізда). У покинутому селі поблизу м. Чорнобиль Київської обл. 1.10.2013 відзначено особину вовчка лісового на кладовищі, у щілинах обеліску. Можливо, там було й гніздо (повідомив Д. Вишневський).

Таблиця 1. Усні повідомлення щодо синантропної поведінки вовчка сірого (*Glis glis*) в УкраїніTable 1. Oral reports concerning synanthropic behavior of the fat dormouse (*Glis glis*) in Ukraine

Дата	Пункт	Місце спостереження	Синантропна поведінка	Повідомлення
Хмельницька область				
27.07.2007	с. Колодіївка, Бакотська затока	Скельний печерний монастир на заліснених схилах	Особини в тріщинах скель, звукова активність	Горбняк Т.
Червень 2005	с. Устя	Дача на р. Дністер, на горіщі будинку, неподалік — сад і лісонасадження	Активність особини	Кошелева В.
5.05.2005	с. Рогізна	Берег р. Студениця біля лісу	Особини крали хліб в риба-лок, звукова активність	Григорчук А.
23.08.2009	с. Княжпіль, Княжпільський заказник	Будинок на узліссі	Гніздо у шухляді серванту. Двоє дорослих та четверо ювенільних особин	Дребет М.
10.09.1999	с. Демшин, заказник «Чапля»	У лісі будка, обшита руберойдом	Гніздо і особина	Тищенко В.
Червень 2015	с. Гораївка, Бакотська затока	Дубово-грабовий ліс поруч джерела з блакитною глиною.	Доросла особина, ввечері збирала печиво на столі бесідки, звукова активність	Дребет М.
Липень 2015	с. Колодіївка, заказник «Гора Теремець»	Дубово-грабовий ліс	Доросла особина бігала по опорах, даху та столі бесідки ввечері	Дребет М.
Тернопільська область				
19.08.1998	с. Жизнамир	Руїни церкви-фортеці у лісі	Звукова активність особин ввечері і вночі	Тищенко В.
7.08.2001	ПЗ «Медобори»	Будиночок-кордон лісника у листяному лісі	Спіймали особину. Звукова активність і дослідницька поведінка особин. Гніздо на горіщі. Кілька молодих особин втопилися у відрі з водою	Тищенко В.
12.08.1999	ПЗ «Медобори»	Будиночок-кордон лісника у листяному лісі	Активність особин	Тищенко В.
11.08.2000	ПЗ «Медобори»	Будиночок-кордон лісника у листяному лісі	Активність особин	Тищенко В.
Львівська область				
5.10.2002	ПЗ «Розточчя»	У трансформаторній будці в мішаному лісі	Одна особина загинула	Дикий І.
5.10.2002	ПЗ «Розточчя»	У приміщенні музею, навколо — мішаний ліс	Чотири особини зробили гніздо в опудалі оленя	Дикий І.
Березень 1999	смт. Немирів	Пастка для бджіл на дереві у лісі	Дві сплячі особини у гнізді	Затушевський А.
21.10.2012	м. Львів	Дачний будинок неподалік парку «Погулянка»	Дослідницька поведінка особини, гризла яблука на деревах	Жук В.
Івано-Франківська область				
Липень 2002	НПП «Гуцульщина»	В хатинці лісництва	Особина	Рагуліна М.
Літо 2002	Чивчинські гори між с. Шибени і с. Ільці	В хатинці лісорубів	Особина їла продукти	Борсукевич Л.
25.06.2015	с. Тростянець	Дерев'яний будинок на узліссі	Дві дорослі особини мертві на горіщі і кілька гнізд із скловати та листя	Гнатина О.
13.08.2015	с. Тростянець	Гараж на узліссі	Молода особина проявляла активність вдень	Гнатина О.

Дата	Пункт	Місце спостереження	Синантропна поведінка	Повідомлення
Літо 2015	с. Тростянець	Гараж на узліссі	Особина проявляла активність, було гніздо	Сеньків В.
7.08.2015	с. Тростянець	Будинок на узліссі	Молода особина під гонтовою черепицею	Сеньків В.
1995–2015	с. Тростянець	Будинок на узліссі	Особини на горищі (найбільше нараховано 18) проявляють активність (бігають, гризуть), будують гнізда (2–3 щорічно) і розмножуються	Сеньків В.
Літо 2013	с. Тростянець	Будинок і вулики на узліссі	Багато особин, шкодили, довелося труїти	Сеньків В.
Літо 2010–2015	с. Тростянець	Вулики на узліссі	Будують гнізда і розмножуються (два випадки самок з виводками)	Сеньків В.
Закарпатська область				
17.07.1993	с. Кваси, гори Горгани	Їдальня біостаціонару ЛНУ, неподалік є ліс	Чотири дорослі особини	Дикий І.
26.07.2005	с. Кваси	Кухня біостаціонару ЛНУ, неподалік є ліс	Особина	Дикий І.
29.07.2005	с. Кваси	Кухня біостаціонару ЛНУ, неподалік є ліс	Дві особини. Ще чотири особини з'їдені котом.	Дикий І.
31.05.2005	с. Кваси	Кухня біостаціонару ЛНУ, неподалік є ліс	Особина втопилася у каструлі з супом	Дикий І.
Липень 1996	с. Кваси	Біостаціонар ЛНУ, неподалік є ліс	Особина їла хліб, дослідницька діяльність	Рагуліна М.
Житомирська область				
27.10. 2009	Поліський ПЗ	Залізний бак на даху бані, навколо — мішаний ліс	Одна особина загинула: втопилася чи не змогла вибратися	Зайцева-Анциферова Г.
Київська область				
10.10.2008	м. Київ, район «Теремки»	Горщик для вазонів у приміщенні біостанції Інституту зоології НАНУ, неподалік є лісонасадження	Особина влаштувалася на зимову сплячку	Атамась Н.
Черкаська область				
Травень–червень 1997–2012	Канівський ПЗ	Гуртожиток Канівського біостаціонару КНУ, неподалік ліс	Особини пошкоджують пакети з їжею у кімнатах, бігають одна за одною, звукова активність пізно ввечері та вночі	Мякушко С.
Травень–червень 1997–2012	Канівський ПЗ	Гуртожиток Канівського біостаціонару КНУ, неподалік ліс	Щорічно відловлювали 2–3 особини	Мякушко С.
Травень–червень 1997–2014	Канівський ПЗ	Будиночок Канівського біостаціонару КНУ, неподалік ліс	Особини шумлять на горищі	Мякушко С.

Вовчок горішковий (Muscardinus avellanarius). Сучасних знахідок вовчка горішкового у «середовищі людини» є небагато. У Хмельницькій обл. в с. Вихватнівці відзначено особину у сплячці у стіні будівлі (повід. Опольська В., 13.04.2007) і у с. Кадіївці знайдено особину, зловлену кішкою (повід. В. Мартинюк, липень 2006). Неподалік обох сіл є середньовіковий дубово-грабовий ліс. Також у с. Колодіївка цього вовчка спостерігали на огорожі садиби на центральній вулиці села, поруч з садами і лісом (повід. М. Дребет, червень 2015).

У Львівській обл. поблизу с. Жирівка в саду на дачних ділянках особин вовчка горішкового відзначали двічі: 29.09.2007 і 6.09.2014, у другому випадку також знайдено його гніздо у дуплянці (повід. О. Мальований). У Івано-Франківській обл. в с. Тростянець молода особина зареєстрована у вулику під дахом (повід. О. Гнати́на, червень 2015).

Синантропні тенденції у вовчків

Проаналізувавши дані літературних джерел і усні повідомлення, ми визначили наступні прояви синантропної поведінки українських вовчків:

1. Знайдені гнізда чи особини вовчка:

- у будинках, господарських будівлях і спорудах, що стоять у лісі, на узліссі чи поблизу лісу: лісництва, установи ПЗФ, біостаціонари тощо;
- у будинках у селах чи приватному секторі міст, на дачах;
- у будинках поблизу садів чи парків;
- у присадибних садах в містах і селах;
- у садах і виноградниках/заростях винограду;
- в парках, лісопарках і дендропарках в межах міст чи на їхніх околицях;
- у трансформаторних будках в лісі чи поблизу нього;
- у наметових таборах поблизу лісу;
- у бджолярських спорудах: вуликах тощо;
- у сакральних спорудах.

2. Поведінка вовчка:

- влаштовує літні і зимівельні гнізда: на горищах, в підвалах, в стінах тощо;
- завдає шкоду продуктам харчування;
- веде дослідницьку діяльність: вночі бігає, обстежує «територію людини»;
- проявляє звукову активність;
- втопився у резервуарі з водою (відро, цистерна, каструля);
- завдає шкоду механізмам чи техніці;
- завдає шкоду у садівництві і виноградарстві, поїдаючи плоди.

Кожному виду українських вовчків притаманна особливість поведінки у «середовищі людини». Очевидно, що вовчок сірий найбільше цікавиться людиною, що є характерним для цього виду і в інших країнах (Горшков, 2003; Morris, 2003, 2011). Факти доводять, що цей гризун зовсім не боїться будинків, ні залишених, ні тих, що повноцінно використовуються людьми. Там він знаходить їжу і влаштовує гнізда. У будинках і в місцях поселення людини вовчок сірий веде активну дослідницьку діяльність і часто повідомляє про свою присутність звуками. Характерно, що цей дендрофіл проникає також у будинки в приватному секторі, які знаходяться дещо на віддалі від лісових біотопів.

Сірий і лісовий вовчки мають спільні риси синантропної поведінки. Вони оселяються у трансформаторних будках і завдають шкоди їх роботі. Також ці вовчки трапляються у бджолярських спорудах і у сакральних об'єктах. Однак, на відміну від сірого, вовчок лісовий може проникати у будинки тільки якщо вони знаходяться поблизу лісу або у ньому. Характерним є трапляння цього гризуна у садах. Фактично, вовчок лісовий проникає у «середовище людини» тільки ситуативно і в межах лісових екосистем. Вовчок горішковий переважно уникає людські будинки та інші штучні споруди, хоча може траплятися поблизу них.

Маємо спектр різного ступеня вираженості синантропних тенденцій від сірого до горішкового вовчка. Так, вовчок сірий відзначається найбільшою синантропністю і цікавістю до людини, тому часто пристосовується існувати поряд з нею. Вовчок лісовий також трапляється у «середовищі людини», може контактувати з нею, але залишається осторонь процесу синантропізації. А вовчок горішковий, як правило, уникає постійного «сусідства» з людиною, надаючи перевагу природним біотопам.

Антропотолерантність українських вовчків

Існують різноманітні класифікації ступенів синантропізації видів. Б. Клауснітцер (1990) розподіляє види відносно їх ставлення до культурного ландшафту: від уникання до залежності. Інші класифікують види за рівнем адаптованості до антропогенної трансформації середовища, використовуючи критерій частоти їх розмноження в окультурених біотопах порівняно з природними стаціями (Гулай, 2006). Враховуючи значення людських поселень, будівель і споруд для гризунів, їх традиційно поділяють на справжніх синантропів, гемісинантропів (напівсинантропів) та екзоантропів (Максимов, Аксенова, 2003).

Вовчки не є повноцінними мешканцями населених пунктів: справжніми синантропами, гемерофілами, антропофілами тощо. Ці дендрофіли не утворюють в урбоекосистемах популяцій і їх знахідки тут є випадковими, ситуативними і поодинокими. Вони не тяжіють до значно трансформованих екосистем, таких як сади. Ці гризуни можуть оселятися чи харчуватися там, проте надають перевагу природним лісовим біотопам. Деякі науковці зазначають, що вовчки лісовий, сірий і горішковий є антропофобами (у заповіднику «Медобори» за Сторожук, 2002). Водночас, нами наведено чимало прикладів синантропної поведінки вовчків в Україні. Вони активно освоюють «середовище людини» і використовують його численні екологічні ніші відповідно своїх потреб. На нашу думку, вовчки, як і низка видів птахів (Скільський, 2001), вже перейшли бар'єр антропофобії і не належать до екзоантропів.

Українські вовчки є напівсинантропами відповідно до традиційної класифікації ступенів синантропізації гризунів і класифікації В. Гулая (2006). Вони є видами, які мешкають і розмножуються в окультурених стаціях рідше, ніж у природних біотопах. В Україні до цієї категорії належить хом'як звичайний (*Cricetus cricetus*), який оселяється у містах поза будівлями (Товпинець та ін., 2006). Також напівсинантропом є мишак жовтогрудий (*Sylvaeus tauricus*), звичайний або численний у парках міст (Черемних, 2005; Зайцева, 2008). Щоправда, за результатами інших досліджень цей вид належить до екзоантропів (Максимов, Аксенова, 2003). Очевидно, що обґрунтування ступеня синантропізації того чи іншого виду відмінне в рамках різних досліджень. На нашу думку, рівень використання вовчками «середовища людини» відрізняється від рівня його використання мишаками та хом'яками, що утруднює включення всіх цих груп гризунів до однієї категорії.

За класифікацією Б. Клауснітцера (1990) вовчків можна зарахувати до гемеродіафорів — видів, індиферентних до культурного ландшафту, не залежних від його антропогенної зміни. Однак, саме ступінь антропогенної трансформації екосистеми має вирішальне значення для існування чи відсутності вовчків у «середовищі людини».

Ми вважаємо, що вовчки можуть успішно пристосовуватися до територій, трансформованих людиною, але тільки за певних умов. По-перше, вовчок може освоювати антропогенне середовище, якщо воно безпосередньо межує з природною екосистемою. Наприклад, цей гризун влаштує гніздо у дачному будинку поблизу лісу, але навряд чи оселиться в районі багатоповерхівок. По-друге, вовчок може використовувати антропогенні екосистеми для харчування чи гніздобудування, якщо вони зберігатимуть основні властивості природних біотопів, такі як наявність захистків та/або забезпечення трофічного раціону. Наприклад, вовчки часто трапляються у садах, проте поле для них є абсолютно неприйнятним агроценозом. По-третє, сусідство вовчків і людини здебільшого проявляється у поодиноких випадках, але не є характерним для популяцій загалом.

Відповідно до схеми М. Л. Маккіні (цит. за: Годлевская та ін., 2006) щодо здатності тварин мешкати в антропогенному середовищі, вовчки можуть бути класифіковані як тварини, що ведуть себе в рамках стратегії «пристосування». Фактично, вовчки пристосовуються до нового середовища, шукаючи у ньому традиційні умови і ніколи не втрачають зв'язку з природною екосистемою. На нашу думку, таку пристосувальну поведінку вовчків варто було би назвати терміном «антропотолерантність», тобто, терпимість до людської присутності, але лише у рамках неістотно змінених природних екосистем.

Висновки

На території України все менше залишається лісів, не трансформованих людиною. Відповідно, точок дотику інтересів людини і споконвічних місць мешкання вовчків більшає. Тому кожен вид українських вовчків «рухається назустріч» людині з різною швидкістю.

Вовчки все частіше стають сусідами людини внаслідок антропогенної трансформації середовища. Тому подальше вивчення синантропних тенденцій українських вовчків стане підґрунтям для розуміння можливостей їх безпечного співіснування з людьми.

Подяки

Щиро дякую усім авторам усних повідомлень за надану інформацію щодо зустрічей з вовчками: Н. Атамась, Л. Борсукевич, Д. Вишневецькому, Т. Горбняку, А. Григорчуку, О. Гнатині, І. Дикому, М. Дребету, В. Жуку, А. Затушевському, Е. та Ю. Зізді, В. Кошелевій, В. Мартинюку, О. Мальованому, С. Мякушко, В. Опольській, М. Рагуліній, В. Тищенко, В. Сеньківу. Дякую О. О. Кагало за обговорення проблематики статті.

Література

- Айрапетьян, А. Э. Сони. — Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1983. — 192 с. — (Серия: Жизнь наших птиц и зверей; Вып. 5).
- Баишта, А.-Т. В., Канарський, Ю. В., Решетило, О. С. та ін. Рідкісні види тварин Львівської області. — Львів, 2006. — С. 191–193.
- Баишта, А.-Т., Потіш, Л. А. Ссавці Закарпатської області. — Львів, 2007. — С. 111–118.
- Бородин, Ю. Н. Соня лесная *Dryomys nitedula* P.: ее влияние и значение в жизни пчелиной семьи // Стратегические вопросы мировой науки — 2009. Ветеринария. — Publishing House Education and Science s.r.o. — <http://goo.gl/UB4C7r>
- Годлевская, Е., Вишневецкий, Д., Атамась, Н. Синантропизация фауны: вопросы терминологии // Фауна в антропогенном средовищі. — Луганськ, 2006. — С. 6–13. — (Праці Теріологічної Школи; Вип. 8).
- Горбань, І. М. Фауна птахів та ссавців заповідника «Розточчя» // Науковий вісник НЛТУ України. — 2010. — Вип. 20.16. — С. 224–230.
- Горшков, П. К. Сони на северо-восточной границе ареала в Среднем Поволжье // Териофауна России и сопредельных территорий : VII съезд териол. об-ва. — Москва, 2003. — С. 91–92.
- Гулай, В. Классификация тварин за рівнем їх адаптованості до антропогенної трансформації середовища // Фауна в антропогенном средовищі. — Луганськ, 2006. — С. 14–17. — (Праці Теріологічної Школи; Вип. 8).
- Дайнека, А. М., Бандерич, В. Я., Баишта, А.-Т. В. та ін. Національний природний парк «Сколівські Бескиди». Тваринний світ. — Львів : Сполом, 2008. — С. 122.
- Данилович, А. П. К экологии лесной сони на Украине // Природа. — 1950. — № 8. — С. 71–72.
- Дребет, М. В. Вовчок лісовий (*Dryomys nitedula* Pall.) у складі спелеофауни території НПП «Подільські Товтри» // Наукові основи збереження біотичної різноманітності : Матер. 8-ї наук. конф. молодих вчених (5–6 листопада 2007, Львів). — Львів, 2007. — С. 89–90.
- Загороднюк, І. В. Дика теріофауна Києва та його околиць і тенденції її урбанізації // Вестник зоологии. — 2003. — Том 37, № 6. — С. 29–38.
- Загороднюк, І. В. Таксономія і номенклатура немисовидних гризунів фауни України // Збірник праць зоологічного музею. — 2009. — № 40. — С. 147–185.
- Загороднюк, І., Покинйчереда, В., Киселюк, О., Довганич, Я. Теріофауна Карпатського біосферного заповідника / За ред. І. Смелянова. — Київ : Ін-т зоол. НАНУ, 1997. — 60 с. — (Vestnik Zool., Suppl. № 5).
- Зайцева, Г. Ю. Лісові угруповання мікромамалій «зелених» територій м. Кам'янець-Подільський (Хмельницька обл.) під впливом рекреації // Відновлення порушених природних екосистем : Матер. III Міжнар. наук. конф. (Донецьк, 7–9 жовтня, 2008 р.). — Донецьк, 2008. — С. 215–221.
- Зенина, І. Мелкие млекопитающие трансформированных территорий Центрального Полесья // Фауна в антропогенном ландшафті / За ред. І. Загороднюка. — Луганськ, 2006. — С. 165–174. — (Праці Теріологічної Школи; Вип. 8).
- Зенина, М. И., Жила, С. Н. Состояние популяции соневых (*Rodentia*, *Myoxidae*) на территории Припятского Полесья // Вестник зоологии. — 2000. — Suppl. № 14. — С. 108–111.
- Кесслер, К. Ф. Животные млекопитающія губерній Киевского ученого округа. — Киев, 1851. — 88 с. — (Труды Комиссии для описания Киевского учебного округа; Том 1).
- Клауснитцер, Б. Экология городской фауны. — Москва : Мир, 1990. — 249 с.
- Корнеев, О. П. Визначник звірів УРСР. — Київ : Рад. школа, 1952. — 216 с.

- Корнеев, О. П. Визначник звірів УРСР. — Київ : Рад. школа, 1965. — 236 с.
- Лозан, М. Н., Белик, Л. И., Самарский, С. Л. Сони (Gliridae) Юго-Запада СССР. — Кишинев : Штиинца, 1990. — 147 с.
- Максимова, Е. Р., Аксенова, Т. Г. Грызуны незастроенных участков южной части Санкт-Петербурга // Теріофауна России и сопредельных территорий : VII съезд териол. общества. — Москва, 2003. — С. 207.
- Матвеев, М. Д., Тищенко, В. М. Ссавці. Попередній критичний інвентаризаційний конспект рослин, грибів і тварин / За ред. О. О. Кагала, М. В. Шевери, А. А. Леванця. — Львів : Ліга-Прес, 2004. — С. 171–174.
- Мерзлікін, І. Р. Теріофауна Вакалівського біостанціону та його околиць // Вакалівщина : До 30-річчя біостанціону Сумського педінституту : Зб. наук. праць. — Суми, 1998. — С. 135–149.
- Мигулін, О. О. Звірі УРСР (матеріали до фауни). — Київ : Вид-во АН УРСР, 1938. — 426 с.
- Мусієнко, М. М., Серебряков, В. В., Брайон, О. В. Екологія. Охорона природи : Словник-довідник. — Київ : Тов-во «Знання», КОО, 2002. — 550 с.
- Підоплічка, І. Г. Шкідливі гризуни правобережного лісостепу та значіння окремих груп у с.-господарстві. — Київ, 1930. — С. 66.
- Рудышин, М. П. Екологія популяцій грызунов западного региона Украины : Дис. ... докт. биол. наук: спец. 03.00.16 «Экология». — Львов, 1998. — 380 с.
- Самарский, А. С., Самарский, С. Л. Некоторые вопросы экологии сони-полчка (*Glis glis* L.) в условиях лесостепной Украины // Экология. — 1980. — № 1. — С. 105–107.
- Скільський І. В. О степені синантропізації орнітофауни: підходи, методики, результати (на прикладі г. Черновці) // Беркут. — 2001. — Том 10, вип. 2. — С. 140–152.
- Скільський, І. В., Мелешук, Л. І., Тацук, М. В. Ссавці південно-східної частини Буковинського Передкарпаття: сучасний стан фауни, раритетні види, перспективи використання та заходи збереження // Сучасний музей. Наукова й експозиційна діяльність : Матер. наук. конф. / Ред. І. В. Скільський. — Чернівці : Друк-Арт, 2008. — С. 56.
- Сони (Муохідає) мировой фауны / [Ред. О. Л. Россолімо]. — Москва : Изд-во Моск. ун-та, 2001. — 229 с.
- Сторожук, С. Щільність населення та біотопний розподіл ссавців заповідника «Медобори» // Вісник Львівського ун-ту. Серія біологічна. — 2002. — Вип. 30. — С. 141–145.
- Татарінов К. А. Звірі західних областей України (матеріали до вивчення фауни Української РСР). — Київ : Вид-во АН УРСР, 1956. — 188 с.
- Товпинец, Н. Н., Евстафьев, И. Л., Карасева, Е. В. Склонность к синантропии обыкновенного хомяка (*Crictus crictus*) по наблюдениям в Крыму // Фауна в антропогенном ландшафте / За ред. І. Загороднюка. — Луганськ, 2006. — С. 136–145. — (Праці Теріологічної Школи; Вип. 8).
- Храневич, В. Ссавці Поділля. — Вінниця, 1925. — 31 с.
- Черемних, Н. М. Структурно-функціональні зміни угруповань дрібних ссавців у градієнті урбанізації // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія. — 2005. — Вип. 17. — С. 34–38.
- Шарлемань, М. Звірі України. Короткий порадник до визначання, збирання і спостереження ссавців (Mammalia) України. — Київ : Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1920. — С. 34–35.
- Шацьке поозер'я: характеристика абіотичних і біотичних компонентів екосистем / За ред. Й. В. Царика. — Львів : Євросвіт, 2008. — 169 с.
- Dormouse nests in strange places* // The dormouse monitor. — 2010. — P. 11.
- Dormouse nests in strange places* // The dormouse monitor. — 2012. — Vol. 2. — P. 7.
- Morris, P. A. A review of research on British dormice (Gliridae) and the effect of increasing public and scientific awareness of these animals // Acta Zool. — 2003. — Vol. 49 (1). — P. 125–130.
- Morris, P. Dormice. A Tale of Two Species. — Whittet Books, 2011. — 144 p. — (British Natural History Series).
- Zagorodniuk, I. Specimens of *Eliomys quercinus* (Mammalia) collected in the Ukraine // Vestnik Zoologii. — 1998. — Vol. 32, № 5–6. — P. 32.